

MANGIR

Osmanlılar'da bakır para.

Kelimenin Moğolca'da "nakit" anlamına gelen **mungun / mongon**dan geldiği belirtilir. Kaynaklarda **mangur**, **mankur** ve **mankır** şeklinde de yazılır. Osmanlılar'da renginden dolayı buna "kızıl mangır" denildiği gibi halk dilinde "pul" olarak da geçer. İslâm dünyasında mangır daha ziyade Osmanlı bakır sikkesi için kullanılır. Emevîler'in bakır sikkeleri ise **fels** adını taşır ve bunun Bizans bakır sikkesi **folis** ile isim benzerliği dikkati çeker. Abbâsîler de bakır sikke bastırmıştır. Bu tür bakır sikkelerin sınırlı bir tedavül alanı vardır. Büyük Selçuklular'da bakır sikke az kullanılmıştır. Anadolu Selçuklularının ilk bakır sikkeleri (mangırlar) Bizans taklidi olup I. Mesud tarafından kestirilmiştir, bunlarda tarih ve darp yeri bulunmaz.

Osmanlı Devleti'nde ilk mangırların ne zaman basıldığı bilinmemektedir. İlk bakır sikkenin Orhan Gazi zamanında darbedildiği ileri sürülmekteyse de günümüze ulaşan ilk Osmanlı bakır sikkeleri I. Murad'a aittir. İlk tuğralı mangırını ise Emir Süleyman Çelebi (1402- 1410) kestirmiştir. II. Murad'dan II. Süleyman'a kadar olan zaman diliminde mangırlar 1, 1/2 veya 1/4 dirhem olarak basılmış olup bunlara tam mangır, buçuk mangır, çeyrek mangır (cırık ya da gedik mangır) deniliyordu. Fâtih Sultan Mehmed devrinde Bursa Darphânesi'nde 1 dirhemden (3,20 gr.) üç adet mangır basılmıştır. Bu dönemde iki farklı mangır tedavüldeydi. Büyük boy mangırlar 1 dirhem olup sekiz tanesi 1 akçe değerindeydi. Küçük boy mangırlar ise dirhemden üçte biri ağırlığındaydı ve yirmi dört tanesi 1 akçe ediyordu. En fazla bakır para Kanûnî Sultan Süleyman döneminde basılıp dağıtılmıştır. XV ve XVI. yüzyıllar bakır para kulla-

nımının en çok olduğu devreyi oluşturur. Güney Amerika'dan Osmanlı topraklarına gelen bol ve ucuz gümüş sebebiyle III. Murad döneminden itibaren bakır para darbı azaldı. XVII. yüzyılın başından Tanzimat'a kadar olan zaman diliminde mangır basımında -en azından İstanbul'da- kayda değer bir düşüş söz konusudur; hatta XVII. yüzyılın ortalarında bakır sikke tedavülü durmuştu. Ancak II. Viyana Seferi ve sonrasında dört cephede birden savaşların başlaması neticesinde devlet maliyesinde kriz meydana geldi ve İstanbul'da Tavşantaşı'nda mangır kestirilmek üzere bir darphâne kurularak 12 Eylül 1688 tarihinde mangır darbına başlandı. Bundan amaç, basılacak yeni paralarla yeni finansman imkânları sağlamak ve buhranı aşmaktır. Bakır Gümüşhane ve Kastamonu-Küre madenlerinden sağlanıyordu. Tavşantaşı'ndaki darphâne 2 bakır sikkenin 1 akçeye eşit olduğu mangırlar kestirilmiştir ki bunların çapı 19 mm., ağırlığı ise 1/2 dirhemdi (1,60 gr.). Devlet bu dönemde mangır darbından büyük kâr elde etti. Bu mangırlar rağbet görünce değerleri arttırıldı ve 1 mangırın 1 akçeye eşitlenmesi için hükümler çıkarıldı. Mangırların ön yüzünde padişahın tuğrası ile "Süleyman b. İbrâhim el-muzaffer dâimâ" yazısı, arka yüzlerinde "duribe fi Kostantîniyye 1099" ibaresi yer almaktadır. Ancak kalpazanlar bu değerli mangırların sahtelerini basmakta gecikmedi; sonuçta güvensizlik ve itibar kaybı mangırların basımının 1691 sonbaharında durdurulmasına yol açtı. 1839 kararından sonra 40, 20, 10, 5 ve 1 paralık bakır sikkeler basıldı. Mangır en son II. Abdülhamid döneminde basılmış olup yine o devirde çıkarılan 1879 kararnameyle tedavülden kaldırılmıştır.

İstanbul dışında mangır basımının Edirne, Bursa, Amasya, Ayasuluk, Ankara, Bolu, Tire, Kastamonu, Karahisar, Harput, Mardin, Halep, Serez, Van, Trablus, Trablusgarp, Mısır, Bitlis, Tunus ve Hizan gibi çeşitli mahallî darphânelerde de gerçekleştirilmiş olduğu bilinmektedir. Devlet mahallî darphânelerdeki mangır basımı ve tedavülünü kontrol altında tutacak tedbirleri almıştı. Anadolu mangırını genelde üç yıllık bir süre için iltizama alan mültezim belirli bir bölgedeki para basım ve dağıtım işini üstlenebilir, hatta kadılıkta karar altına alınmak şartıyla başka bir mültezime de devredebilirdi. Bakır paranın iltizama alınıp pul darbı ve dağıtımı yapılması işine "pulculuk", pul dağıtımını yapana da "pul sar-

rafı" denirdi. Piyasaya yeni mangırlar sürülünce eskileri geçersiz sayılır ve tedavülleri yasaklanırdı. Bakır paranın esas olarak yöresel tedavül için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu işlevine en güzel örneği Sultan Abdülaziz döneminin bakır sikkelerinde görülen, "Dersaâdet'e mahsus sikke-i nühâsiyyedir" ibaresi oluşturur.

Bakır paraların akçeye göre ağırlık ve değeri konusunda Fâtih Sultan Mehmed devrine (1451-1481) kadar kesin bilgiler yoktur. Fakat genel olarak büyük boy (ortalama 2,70 gr.) ve onun yarısı ağırlığında iki tür bakır para olduğu söylenebilir. Ancak zaman içindeki çeşitli ekonomik dalgalanmalar sebebiyle bakır paranın akçeye olan değerinde farklılıklar meydana gelmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında 120 mangırın büyük boy Avrupa gümüş parası olan 1 esedî kuruşa eşitlendiğine ilişkin hükümler bulunmaktadır (BA, İbnülemin-Darphâne, nr. 89, 94).

Mangır itibarî (nominal) değeri olan bir paraydı. Gerçek değeriyle devletin ona yüklediği itibarî değeri arasında büyük fark vardı. Bu fark bizzat devlet tarafından öngörülmekteydi. Halk belirli miktar bakır parayı gümüş para karşılığı almaya zorlanmakta ve dolayısıyla devlete gerçek ve itibarî değer arasındaki farkı peşin olarak ödemekteydi. Bu sebeple bakır paranın darbı ve piyasaya sürülmesi bir tür vergi uygulaması olarak kabul edilir; ancak burada devletin halkın bozuk para ihtiyacını karşılama amacı ve zorunluluğunu da hesaba katmak gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İbnülemin-Darphâne, nr. 89, 94; Ekrem Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Ankara 1958, tür.yer.; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, tür.yer.; Cüneyt Ölçer, *Yıldırım Beyazid'in Oğullarına Ait Akçe ve Mangırlar*, İstanbul 1968, s. 11, 41-43, 59-60, 90-91; a.mlf., *Nakışlı Osmanlı Mangırları*, İstanbul 1975; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, tür.yer.; İbrahim Artuk, "Sikke", *İA*, X, 631-632, 635; a.mlf., "Fels", *DA*, XII, 309-311; Celil Ender, *Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivindeki Nümismatik ile İlgili Belgeler Kataloğu*, İstanbul 1996, bk. İndeks; Necdet Kabaklarlı, *Mangır. Osmanlı İmparatorluğu Bakır Paraları*, İstanbul 1998; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, İstanbul 1999, tür.yer.; Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, X, 802-822; Halil Sahillioğlu, "Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para Basılması ve Dağıtılması ile İlgili Belgeler", *BTTD*, VI (1968), s. 72-75; a.mlf., "Bakır Para Üzerine Bir Enflasyon Denemesi (II. 1099-1103 / 1687-1691)", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, sy. 10, İstanbul 1982, s. 7-40; İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, "Mangır", *İA*, VII, 282-283.

I. Bayezid dönemine ait mangır (Yapı ve Kredi Bankası sikke koleksiyonu, nr. 143)

